

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 373. 2. 091. 4(477)

Паніна В.В.

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ САМОСТІЙНОСТІ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВІРИ КІНДРАТІВНИ КОТИРЛО

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти головною метою постає виховання соціально активної, відповідальної, самостійної, творчої людини, здатної до критичного мислення і самоосвіти. Це проголошено в Державній національній програмі „Освіта. Україна XXI століття”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, „Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні”. В означених документах виділено основні вміння особистості нової генерації. Серед них – здатність здійснювати власний вибір, приймати відповідальні рішення, організовувати свою діяльність, вміння взаємодіяти і співпрацювати, брати на себе соціальні ролі, розвивати навички самоосвіти тощо. Основою цих вмінь і навичок виступає самостійність як базова якість особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічних джерелах проблема становлення особистості в період раннього дитинства та генезис її самостійності як особистісного утворення розглядається в різних аспектах, а

само: розвиток особистості в онтогенезі та особливості структурування її компонентів (О.Г.Ковальов, О.М.Леонтьєв, А.В.Петровський, Д.Й.Фельдштейн та ін.); становлення самосвідомості, елементарного образу – „Я” як умови формування самостійності, суб’єктності як прояву активності особистості на різних етапах онтогенезу (Б.Г.Ананьєв, В.В.Зеньковський, Є.І.Ісаєв, В.І.Слободчиков); становлення рефлексивних рис самосвідомості як ядра особистості (М.Г.Єлагіна, В.С.Мухіна, Н.І.Непомняща, А.І.Силвестру, Р.Б.Створкіна); специфіка формування у дитини раннього й дошкільного віку прагнення до самостійності, характеру її виявів, спрямованості та ступенів розвитку (Н.М.Аксаріна, Т.Бауер, Л.І.Божович, А.Валлон, Л.А.Венгер, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, Г.Х.Мазітова, В.Манова-Томова, Я.З.Неверович, Н.Ньюкомб, Є.В.Суботський); роль сім’ї та дошкільного навчального закладу у становленні самостійності в ранньому онтогенезі (Н.М. Авдєєва, О.Л. Кононко, Г.О. Люблінська, С.М.Мещєрякова); морально-ціннісна площина особистості як складова активної позиції (Г.І. Морєва, Л.С. Почеревіна, С.Г. Якобсон); пізнавальна самостійність та умови її формування в ранньому онтогенезі (П.Я.Гальперін, С.О.Ладивір, О.В.Проскура та ін.).

Розвиток дитячої психології та дослідження особливостей формування самостійності у дітей дошкільного віку в Україні тісно пов’язані з ім’ям Віри Кіндратівни Котирло (1931-1991 рр.), яка зробила досить вагомий внесок у розробку багатьох наукових питань. Віра Кіндратівна залишила після себе велику наукову спадщину. Її перу належить понад 250 праць, надрукованих як в Україні, так і за її межами. Сферу наукових інтересів В.К.Котирло і співробітників очолюваної нею лабораторії становили теоретико-методичні та експериментальні аспекти розвитку особистості в ранньому онтогенезі, психолого-педагогічні умови становлення самостійності як інтегрованої властивості дошкільника, системний підхід до змісту розвитку, виховання і навчання дошкільника; використання технологій розвитку свідомості та самосвідомості дитини перших семи років життя. Важко назвати проблему дитячої психології, у якій би вона не сказала свого вагомого слова, її праці були видані не лише у нашій країні, але й за кордоном, що, безумовно, є свідченням її великого авторитету серед широких наукових кіл [2; 6; 7].

Вивчення наукової спадщини Віри Кіндратівни Котирло з проблем розвитку самостійності дошкільників має велике науково-практичне значення для сучасних досліджень особливостей формування самостійності дітей.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття проблематики досліджень В.К.Котирло стосовно процесу становлення самостійності, як базової якості особистості, в ранньому онтогенезі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особлива увага у наукових роботах В.К.Котирло приділена вивченню вольової регуляції поведінки та становленню самостійності дітей раннього і дошкільного віку, яку автор розуміє як „свідоме саморегулювання своєї поведінки в ускладнених умовах, коли потрібно докладати ініціативні свідомі зусилля, щоб не відступити від поставленої задачі” [4, с. 169]. В.К.Котирло підкреслює головне, що

характеризує самостійну поведінку дітей уже на ранніх етапах, це „нерозривна єдність операційної і мотиваційної сторін: у способах, завдяки яким дитина досягає мети, проявляються не лише конкретні вміння, але й певні спонукання” [4, с. 145].

В.К.Котирло стверджує, що головною ознакою самостійності та вольової поведінки є активна, діяльна цілеспрямованість, яка включає боротьбу з труднощами та перешкодами. Мотивація досягнення мети обов'язково включає ставлення до труднощів. Тому необхідно спеціально виховувати ставлення – формувати у дітей мотив самостійного подолання перешкод на шляху до мети. „Цілеспрямована активність, яка передбачає свідомі ініціативні спроби вирішення якогось завдання або одержання конкретного результату, розвивається у ході реальної взаємодії дитини з зовнішнім світом, у процесі діяльності, яку організовує і спрямовує дорослий...” [4, с. 160]. Автор переконана, що здатність до саморегуляції поведінки й діяльності, доступна дитині за віковими можливостями є основою самостійності. Ця здатність виробляється поступово в процесі виховання та взаємин дитини із соціальним середовищем з моменту народження [9].

Отже, від того, як складається взаємозв'язок мотивів і вмінь для здійснення цілеспрямованої діяльності, на думку В.К.Котирло, по суті, залежать особливості формування самостійності та вольової поведінки дітей дошкільного віку.

Надзвичайно цікаві думки висловила В.К.Котирло стосовно того, що розвиток самостійності залежить від рівня сформованості емоційної сфери дитини, її інтелекта та волі. Завдяки самостійності, як базової якості особистості, дитина становиться більш впевненою, здатною розробляти та успішно реалізовувати власну стратегію життєтворчості вирішувати численні життєві проблеми. Науковець відзначає, що рівень сформованості самостійності залежить від умов, в яких виховується дитина (вдома, дошкільному закладі); сукупності чинників навколишнього середовища (біологічних, соціальних, фізичних, культурних) та відповідної вікової зрілості пізнавальних і емоційних процесів [4; 5].

У науковій спадщині В.К.Котирло вагоме місце займає проблема емоційного розвитку дітей та його впливу на формування самостійності особистості. Вона стверджувала, що існує певний зв'язок між самостійністю та емоціями дитини: завдання, яке їй для розв'язання пропонує дорослий, повинно стати її завданням, набути для неї сенс. Психолог зауважує, що „без вирішення питань розвитку емоційної сфери неможливе адекватне розуміння загальних закономірностей формування дитячої особистості... Практичне значення витікає з того, що гармонійний розвиток у ранньому і дошкільному дитинстві з необхідністю передбачає не лише засвоєння дитиною знань, але й пробудження у неї істинно людських почуттів” [2; 3; 9]. Емоційний компонент, характер „Я”-переживання в дошкільному дитинстві є невід'ємним складником становлення самостійності та джерелом саморозвитку.

Дослідження В.К.Котирло, що розкривають вплив емоцій (емоційний компонент моделі) на мислення, дозволяють говорити про те, що, по-перше,

функції емоцій в мисленні дуже різноманітні, по-друге, емоції є обов'язковим компонентом мислення, влучені до його структури, і по-третє, при певних умовах емоції можуть суттєво підвищувати продуктивність мисленнєвої діяльності. Принцип єдності інтелектуального та емоційного компонентів дозволяє зберігати процесу цілісності розвитку особистості дитини.

Щодо вольового компоненту, то, на думку дослідниці, найсуттєвішими є дві особливості, що впливають на формування самостійності: первинні прояви волі, які закладаються у малюків в ранньому дитинстві та залежність розвитку волі від засобів, методів та умов виховання. При правильно організованому процесі виховання до кінця дошкільного віку можна сформувати наступні якості: дисциплінованість, організованість, відповідальність та інше [4; 9].

В.К.Котирло наголошувала на потребі зважати на індивідуальні особливості вольової регуляції діяльності і поведінки дитини та будувати виховні впливи так, щоб озброєння дітей виконавськими навичками слугувало меті пробудження й розквіту їх ініціативної самостійної діяльності. Така спрямованість дитини на реалізацію власних задумів, усупереч труднощам, що постають на її шляху, допомагає самостійно організувати та ініціювати власну діяльність [11, с. 7].

Отже, В.К.Котирло вважає, для того, щоб дитина-дошкільник була самостійною, вихователь повинен розвивати його інтелект, волю та емоції. Розвивати день за днем, в різних життєвих ситуаціях.

Як зазначала В.К.Котирло, ступінь сформованості самостійності не у всіх дошкільників однакова. Причиною цього є недостатня увага з боку дорослих до потреб дітей. Одні малюки перенасичені інформацією, яку звикли більше споживати, ніж здобувати, в інших – відсутній смак до нового, бо свого часу вогник допитливості та активності не був у них підтриманий. Будь-яка діяльність цих дітей позбавлена інтересу і спонукається лише такими зовнішніми мотивами, як підкорення авторитету вихователя чи батьків, звичка виконувати вимоги дорослих, наслідувати ровесників тощо. Вияв дорослими задоволення чи, навпаки, незадоволення успіхами дитини у різних видах діяльності, її поведінкою завжди викликає у неї певні почуття, які в подальшому виливаються на її ставлення до себе, на формування самооцінки. Ці діти вирізняються серед однолітків нестійкістю уваги, відсутністю проявів самостійності, навіть у грі [11, с. 9].

Тому дослідницю цікавила стійкість прояву самостійності ще в ранньому онтогенезі. За даними спостережень за поведінкою дітей в ДНЗ під керівництвом В.К.Котирло, науковці виявили вагомий відсоток дітей (36%), які завжди, в будь-якій діяльності виявляли самостійність. У 52% малюків прояви самостійності були нестійкі і залежали від ситуації, складності завдання, настрою та стану дитини; якщо зустрічаються з труднощами, можуть відступити, залишити роботу незакінченою. 12% дітей завжди і в різних умовах діяльності були залежними і пасивними. В наступних дослідках вчені вивчали особливості прояву самостійності дітей під час спільної роботи з батьками. Отримані такі висновки: 10% батьків майже не втручалися в хід роботи свого малюка, виявляючи довіру, вправляли дошкільника в самостійності;

12% батьків надавали своїм дітям розумну допомогу, включалися до діяльності тільки тоді, коли це було потрібно. Така допомога надавала дитині впевненості, що вона самостійно дійде правильного рішення цього конструктивного завдання. Батьки третьої групи надмірно втручалися в діяльність та роздуми дитини, не давали можливості зосередитися, виявити самостійність, надавали нестійку за формою допомогу – їх 36%. Четверту групу склали батьки, які займалися гіперопікою, їх дії були прямою підказкою (звільняли дітей від необхідності шукати вихід зі складної ситуації) [8, с. 137].

Далі, після анкетування та бесіди з батьками науковці виявили, що вдома при виконанні подібних завдань показники самостійності дещо погіршилися: в дитячому садку біля 43% малюків стабільно проявляли самостійність, а вдома таких лишилося близько 21%. В цьому випадку більшість дітей (22%) перемістилися до залежних та пасивних. Це свідчить про те, що відсутність допомоги дорослого є незвичним для дітей [8].

Висновки. Отже, дослідження відомого психолога свідчать про те, що виховання самостійності в ранньому онтогенезі – процес складний і залежить від багатьох факторів (ведучий вид діяльності, відповідне віку спілкування, середовище розвитку дитини тощо). Створення умов для цього розвитку – основний шлях виховного впливу на процес становлення самостійності дітей.

Результати досліджень з проблем формування самостійності дітей, здійснених під керівництвом В.К.Котирло, широко впроваджуються в практику навчально-виховної роботи з вихованцями дошкільних закладів України.

Віра Кіндратівна Котирло є однією із найталановитіших і найдосвідченіших науковців, які зробили вагомий внесок у цілісну теорію зростаючої особистості дитини. І це стосується не лише проблеми формування самостійності дитини-дошкільника, у якій Віра Кіндратівна і нині є класиком. Її характеристика волі та самостійної поведінки як осередку особистості є і залишається у творчому доробку вітчизняної науки.

Навіть короткий огляд наукової спадщини В.К.Котирло свідчить про широту її наукових поглядів, глибину думок. Безсумнівно, що її праці, як і вся її наукова діяльність, сприяли розв'язанню багатьох проблем дитячої психології та стали поштовхом для нових наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Индивидуальный подход к детям в воспитательно-образовательном процессе детского сада / под ред. В.К.Котырло, С.Е.Кулачковой. – К.: Рад. шк., 1989. – 86 с.
2. Кондратенко Т.Д. Обучение старших дошкольников / Т.Д.Кондратенко, В.К.Котырло, С.А.Ладывир. – К.: Рад. шк., 1986. – 152 с.
3. Котирло В.К. Дитячий садок і сім'я / В.К.Котирло, С.А.Ладивір. – К.: Рад.шк., 1984. – 118 с.
4. Котирло В.К. Развитие волевого поведения дошкольников / В.К.Котирло. – К.: Рад. школа, 1971. – 199 с.
5. Котырло В.К. Роль дошкольного воспитания в формировании личности / В.К.Котирло, Т.М.Титаренко. – К.: Знание, 1977. – 48 с.

6. Мухина В.С. Детская психология / В.С.Мухина. – М.: ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО – Пресс, 1999. – 352 с. – С. 7-67.
7. Новоселова С.Л. Генетически ранние формы мышления / С.Л.Новоселова. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК». – 320 с.
8. Психическое развитие воспитанников детского дома / под ред. И.В.Дубровиной, А.Г.Гузской; Научн.-исслед. ин-т общей и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1990. – 264 с.
9. Кононко Е.Л. Самостоятельность дошкольников как проявление волевой регуляции поведения / Е.Л.Кононко, В.К.Котырло // Новые исследования в психологии. – М., 1982. – №1. – С. 44-48.
10. Семиченко В.А. Методы исследования в психологии / В.А.Семиченко. – К.: ВІОЛ, 1996. – 33с.
11. Соловйова Л. Наукова спадщина / Людмила Соловйова // Дитячий садок. – 2011. – № 34. – С. 4-10.

АНОТАЦІЯ

Паніна В.В. Проблема розвитку самостійності в науковій спадщині Віри Кіндратівни Котырло. В статті розкрито проблематику досліджень В.К.Котырло стосовно процесу формування самостійності, як базової якості особистості, в ранньому онтогенезі. Розглянуто поняття волевої регуляції та самостійної поведінки дошкільників. Визначені основні напрямки наукової спадщини всесвітньо відомої психолога-дослідниці.

Ключові слова: самостійність, особистісна якість, дитина дошкільного віку, волева поведінка, ранній онтогенез, аспекти розвитку, діяльність, активність.

АННОТАЦИЯ

Панина В.В. Проблема развития самостоятельности в научном наследии Веры Кондратьевны Котырло. В статье раскрыта проблематика исследований В.К.Котырло относительно процесса формирования самостоятельности, как базового качества личности, в раннем онтогенезе. Рассмотрены понятия волевой регуляции и самостоятельного поведения дошкольников. Определены основные направления научного наследия всемирно известного психолога.

Ключевые слова: самостоятельность, базовое качество личности, дошкольник, волевое поведение, ранний онтогенез, аспекты развития, деятельность, активность.

SUMMARY

Panina V.V. The problem of independence development in Vera Kondrat'evny Kotyrlo legacy. In the article problems of V.K.Kotyrlo researches are exposed in relation to the process of independence forming as the basic quality of a personality in early ontogenesis. The concepts of the volitional adjusting and independent conduct of preschool age children are considered. Basic directions of world known psychologist legacy are determined.

Key words: independence, basic quality of a personality, preschool child, volitional conduct, early ontogenesis, aspects of development, activity, activity.